

Auteursrecht / Copyright

© 2004, Orde der Verdraagzamen. Alle rechten voorbehouden. De Vereniging "Orde der Verdraagzamen" verleent u hierbij toestemming teksten en documenten die door de Vereniging "Orde der Verdraagzamen" op het World Wide Web gepubliceerd zijn voor niet-commercieel gebruik te kopiëren, mits elke kopie die u van deze teksten en documenten maakt van het volgende copyright-kenmerk wordt voorzien: © Vereniging "Orde der Verdraagzamen". Niets in de door de Vereniging "Orde der Verdraagzamen" gepubliceerde teksten en documenten mag worden uitgelegd als verlening van enig recht aan u of anderen, met uitzondering van de hierbij gegeven toestemming tot kopiëren voor niet-commercieel gebruik.

HET WERELDVOEDSELVRAAGSTUK

Hilversum, 6 december 1982

Zo, goedenavond vrienden. Wij sprekers van deze groep, wij zijn niet alwetend, wij zijn niet onfeilbaar, wij hopen dat u zelf vooral nadenkt; dat is erg belangrijk. Het probleem is wat mondain eigenlijk, of moet ik zeggen mondiaal; het voedselvraagstuk...

En ja, daar is ontzettend veel natuurlijk over te vertellen, maar je kunt het op heel veel verschillende manieren benaderen. Ik zal ongetwijfeld onvolledig zijn, maar wanneer je zegt: 'een wereldvoedselvraagstuk', dan is mijn eerste vraag of het werkelijk bestaat. En dat vindt u misschien vreemd.

Elke dag wordt in Nederland meer dan genoeg voedsel weggegooid om bijvoorbeeld in de Sahel of dergelijke een land ongeveer een honderd vijftig duizend mensen te voeden. En dan heb ik het nog niet eens over het feit dat voedsel verkeerd wordt gebruikt, dat door bewerking van voedsel, veel te dure productiemethoden, een in feite industrialisatie van voedselbereiding, dus heel veel verloren gaat.

Ik zou dus willen zeggen: Op het ogenblik zou de wereld, wanneer ze niet gebonden was aan allerhand economische systemen en dergelijke, ongetwijfeld de gehele wereldbevolking kunnen voorzien van een zeer redelijke voedselhoeveelheid en daarbij zou het mogelijk zijn om verminderd per volwassene een, zeg maar, ongeveer 2400 tot 2600 calorieën zeker te verschaffen, zelfs in de slechtste tijd. En dat wil dus zeggen dat dat voor iemand die niet al te zwaar werk doet, zelfs veel meer is dan noodzakelijk.

Dus wanneer we praten over een wereldvoedselvraagstuk, dan praten we helemaal niet alleen maar over de vraag of de wereld de wereldbevolking nog wel zal kunnen voeden. Dan praten we vooral over de vraag hoe het eigenlijk zit met de consumptiegewoonten. Dan praten we erover hoe het zit met de beheersing die de mens heeft ten aanzien van zich zelve en zijn bereidheid om iets te doen voor zijn medemensen. Het is gemakkelijk genoeg om te zeggen: 'ja, maar er is een voedselvraagstuk en in het jaar 2000 of 2500, dan heeft de wereldbevolking zich zover uitgebreid dat er geen voedsel meer zal zijn; veel te weinig voedsel'. Dat klinkt allemaal heel aardig, maar het is niet helemaal waar. Het kán waar worden en dán moeten we even kijken wat er gebeurt.

Bijvoorbeeld: de wereldzeeën kunnen een behoorlijke voedselopbrengst leveren, zeker wanneer men over zou gaan tot een werkelijke teelt van zeevieren bijvoorbeeld, zoals dat in Japan al gebeurt. Wanneer men over zou gaan tot het bewust kweken en in standhouden van schoolvissen binnen bepaalde gebieden zoals men dit eigenlijk zou willen, - bijvoorbeeld in de Noordzee -, maar gezien de verschillende commerciële belangen nog steeds niet kan doen. Die zeeën, die worden op het ogenblik meer en meer vervuild. En nu zult u zeggen: 'ja, wat maakt dat uit?' Ach, op die grote oceanen maakt, wat er op het ogenblik is, nog niet zo heel veel uit. Maar vergeet niet dat het een verdubbelingsproces is. Stelt u het zich maar voor als het bekende schaakbord. Een aantal jaren geleden, zeg eens honderd jaar geleden, toen was er één vakje van het schaakbord, dat was de vervuiling van toen. Tien jaar later was het een dubbele. En nu zijn we al zover dat het bijna niet meer uit te rekenen is uit je hoofd.

Het betekent dus dat er een groot gedeelte van de mogelijkheden teniet wordt gedaan. En dát zou een gevaar kunnen zijn. Hetzelfde zien we bij een verkeerde exploitatie bijvoorbeeld van landbouwgebieden. Een typisch voorbeeld: Rusland. Rusland heeft, en ik kan ze dat niet helemaal kwalijk nemen - vanuit een zuiver economisch en socio-economisch denken is het misschien erg aantrekkelijk - heeft men besloten: We moeten hele grote boerderijen hebben, dus gemeenschappelijke boerderijen van heel grote omvang. Maar daarbij is de betrokkenheid, en bij de grond en bij het productieproces, voor degenen die eraan werken, eigenlijk steeds minder geworden. Het is een beetje krankzinnig, wanneer je nagaat dat op het ogenblik in Rusland, bijna 40% van alle producten, die in de grote steden aan de markt komen, stammen van de kleine stukjes die de mensen voor eigen gebruik mogen bebouwen. En dat al die kolchozen en verdere grote ingewikkelde instellingen dus niet de kans zien om voedsel te leveren van een dergelijke kwaliteit en dat ze in verhouding, als je het oppervlak bekijkt dus, eigenlijk maar ongeveer een dertigste opleveren van hetgeen die mensen van hun privébezit halen. Er zit ergens een fout in.

Het is trouwens typerend voor China en andere maatschappijen dat men dit begint in te zien. U heeft waarschijnlijk gehoord of u hoort het binnenkort wel, dat er in China een aantal beslissingen zijn gevallen, waarbij men dus tóch weer een klein tikje, zullen we zeggen, kapitalistische of althans persoonlijk nut beogende vormen van landbouw en industrie gaat toestaan. Daar was een enorme politieke pressie tegen en die kwam natuurlijk vooral voort uit de verschillende grote gemeenschappelijke bedrijven en vooral van de leiders daarvan. Ja, uiteraard der zaak, die waren hun baantje kwijt en hun invloed.

Nu is besloten dat deze mensen geen politieke invloed meer hebben. Met andere woorden: We moeten terug gewoon naar de prestatie en niet naar het aanzien. En daar hebben ze toch ook ,nou, een kleine miljard mensen op het ogenblik. Om die te voeden lijkt moeilijk. Het is in het verleden gebleken dat het vaak heel erg mondjesmaat is. Dat je veel moet importeren om een gemiddelde vast te houden. Nu is men bezig het systeem om te schakelen. De oogstopbrengst is, ongeacht tegenslagen, op het ogenblik al gestegen met ongeveer 23, 24%. Nu kunt u zeggen: 'ja, maar wat heeft dat met een wereldvoedselvraagstuk te maken?' Nou, dat is heel eenvoudig. Je moet beginnen met de mensen de kans te geven om zó te werken dat ze zelf gemotivéérd zijn.

Land bewerken dat moet niet een soort industrietje worden, je moet wel degelijk iets van de gebondenheid tussen mens en grond en natuur tot uiting blijven brengen. Er moet een winstmogelijkheid zijn, niet in de zin misschien van

rendementen - daar wil ik niet eens over praten -, maar toch wel in de zin van: 'ik werk hard, maar ik zie er ook wat voor'. Het 'voor wat, hoort wat', is nu eenmaal in de mens ingeschapen. Wanneer we alleen die punten nemen, dan komen we dus al tot de conclusie: Er kan onnoemelijk veel méér verbouwd worden; er kan enorm veel meer gedaan worden om de mensen te voeden, zelfs bij de handhaving van het huidige voedingspatroon.

Nou gaan we eens kijken, wat gebeurt er? De EEG bijvoorbeeld heeft onder meer zijn boterberg en Amerika zit met zijn graan-Himalaya. En er zijn heel veel andere landen die eveneens een overproductie hebben. Brazilië bijvoorbeeld zit op het ogenblik met de moeilijkheden van zijn koffie en gaat nu de aanbouw van die koffie verminderen om daardoor de prijs hoog te houden. Ja, dat is vanuit een rendementsprincipe misschien heel erg mooi, maar het betekent wel dat er veel minder koffie is dan er zou kunnen komen.

Hetzelfde blijkt het geval te zijn op het ogenblik met de maïsteelt in de USA. Men beperkt die om de doodeenvoudige reden dat de prijzen anders te laag zouden worden. Zolang we naar prijzen kijken, is de kans op honger in de wereld groot, is die honger bijna onvermijdelijk. Nu weet ik ook wel dat dit natuurlijk niet het hele beeld is. Wanneer we bijvoorbeeld ons bezig houden met Afrika, dan zien we dat er onnoemelijk veel honger wordt geleden. Kijken we naar India en Pakistan, dan blijkt ook dat er grote delen zijn, waarin veel honger wordt geleden. Maar misschien zouden we dat toch niet alleen maar moeten zien als tekort.

De mensen hebben bepaalde voedingsgewoonten. Ze willen eenvoudig eten zoals ze altijd gewend zijn. Ze willen niet overschakelen naar iets anders. Als u alleen maar weet hoeveel moeite het heeft gekost om gewoon graan, koren dus en wat dat betreft ook haver en gerst, te introduceren als vervangingsmiddel voor rijst in bepaalde gebieden, dan zou u gewoon staan te rillen. Die mensen die éten gewoon niet wat ze niet kennen. Wat de boer niet kent, dat lust ie, zeggen ze, dat lust ie niet. Maar het is kennelijk zo, heel veel volken willen alleen een gewend voedingspatroon hebben.

Die voedingspatronen blijken vaak een grote fout te hebben door hun eenzijdigheid. Er zijn heel veel landen, waarin de mensen, wanneer we het calorisch berekenen, heus voldoende binnen krijgen voor de soort arbeid die ze verrichten en het soort leven dat ze hebben, zeker als we er ook klimatologische omstandigheden bij nemen. Maar wat blijkt nu? Deze mensen eten zodanig eenzijdig, dat er grote tekorten ontstaan; tekorten aan bepaalde sporen - u weet u wel, minerale sporen van allerhand soort - tekort aan wat men vitaminen is gaan noemen. En daardoor ontstaat dan beriberi in een gebied of ontstaat hongerodeem in een gebied, waar men eigenlijk, als je de massa bekijkt, voldoende eet.

En die mensen denken dan: We kunnen die honger bestrijden door meer van hetzelfde te eten. En daarmee maken ze alleen maar de vatbaarheid voor al deze kwalen, deficiency-kwalen, maken ze maar groter.

Hoe staat het ervoor in Afrika? Nou, in de eerste plaats: De veeteelt, zoals hij daar bedreven wordt, is traditioneel; maar ze is nu niet bepaald, hoe moeten we zeggen, verantwoord. Zoveel mogelijk koeien, maar dat betekent ook dat je land moet hebben om ze te laten grazen. Zoveel mogelijk geiten, dat is natuurlijk mooi, je kunt je rijkdom laten zien, maar die geiten, die vreten alles tot aan de wortel

op. En als er dan nog maar eventjes in het weer een beetje tegenslag komt, nou, wat zie je dan? Dan wordt die bovenlaag, die wordt blootgelegd. Als er dan een beetje wind komt, dan verstuift het. We raken gewoon de humuslaag kwijt en daardóór ontstaat dan eigenlijk die woestijnvorming.

Wat zouden we dus moeten doen? In de eerste plaats: Die mensen zouden moeten leren dat je ook op een ándere manier aan de kost kunt komen dan alleen door maar met je kudde om te zwerven. Dat is heel erg moeilijk, ik geef het toe, maar het is te doen.

Dan zitten we met de grote moeilijkheid van de woestijnen. Nu kun je woestijnen niet zonder meer wegdringen, dat gaat niet, maar er zijn een paar punten waardoor je veel van het woestijngebied, zeg binnen vijftig jaar ongeveer, weer redelijk vruchtbaar kunt maken. Dan moet je namelijk gewassen aanplanten rond bronnen of vocht en bronnen die je zelf kunt aanboren; het water is er wel, het zit vaak verder in de grond. Je kunt eventueel, desnoods van zout water, binnenzeeën aanleggen, dus kanalen met zout water gewoon maar in laten stromen daar, dan kun je meteen nog door de verdamping zoutwinningbedrijven; dan komt er vocht in die grond, er komt een grondwaterpeil; je kunt gewassen die weinig vragen en diepe penwortels hebben, kun je dan zetten; er ontstaat weer humus, de aarde wordt weer vastgehouden en na een aantal jaren kun je daar heel bescheiden op een voorzichtige manier wat landbouw bedrijven.

Verder: het wereldvoedselvraagstuk kun je oplossen - ook natuurlijk - door verstandig te zijn. En nu zeg ik waarschijnlijk iets wat in het westen niet zo erg aanslaat, maar wat moet je nou verdorie aan met die ongebreidelde voortplantingsdrang die in heel vele culturen er eigenlijk bij hoort? En waar ze niet vragen: ben je rijk of weet je iets? Ze vragen: hoeveel kinderen heb je? Alsof je daar veel voor moet doen; ja, iets moet je er natuurlijk voor doen, daar niet van.

We zouden de richting uit moeten van een bewust beheersen van bevolkingsaantallen. Wanneer we dat zouden kunnen doen, dan zou de aarde weer een hele hoop meer kans hebben om zich aan te passen bij wijzigende omstandigheden. Ja, dat weet u waarschijnlijk niet, maar we krijgen dus in de komende twee-, driehonderd jaar een aantal klimatologische verschuivingen, niet van groot belang, maar ze kunnen toch bijvoorbeeld voeren tot een temperatuurverhoging in vele gebieden van, zeg, drie, vier graden Celsius; in andere gebieden juist tot een verlaging daarvan; en daar moet je gewoon ook je bij aan kunnen passen. Wanneer we koudere gebieden krijgen, en dan denk ik wat er op het ogenblik in Canada is; waarom zou je daar nou ook niet die granen aan gaan planten; die de Russen al met veel succes in Siberië uitzetten. Daar kun je in een korte zomer een zeer behoorlijke graanoogst krijgen. Bovendien is het graan wintervast, zelfs bij temperaturen tot veertig, vijftig onder nul. En dat betekent dus doodgewoon dat je heel veel gebieden die nu niet als voor landbouw geschikt worden beschouwd, daarvoor wel degelijk zou kunnen gebruiken.

Een ander punt. Dierlijk voedsel vraagt over het algemeen in verhouding een zeer groot vruchtbaar areaal per opgeleverde voedingseenheid. Ik weet niet of ik te technisch, als het zo is, hoor ik het wel. Maar realiseer nu eens even, dat één koe melk, boter enzovoorts oplevert plus uiteindelijk voedsel, vlees, voor laten we zeggen vijftig personen, misschien honderd. Het is maar een aangenomen getal en daar kunnen we over vechten. Wanneer we datzelfde gebied gedurende diezelfde tijd zouden verbouwen, bebouwen dus, met daarvoor geschikte gewassen, dan zouden we heel waarschijnlijk tot een opbrengst komen, waarmee we in

verhouding duizend mensen, dus tien keer zoveel op zijn minst, kunnen voeden. We moeten dus proberen om eens een beetje te gaan uitrekenen wat nou eigenlijk te kostbaar is. Er zijn gebieden, ik geef het graag toe, waarin je niet veel anders kunt doen dan bijvoorbeeld schapen houden. Nou best, goed, laat ze daar schapen houden voor de wol en desnoods het vlees exporteren, niets op tegen. Maar waarom zouden we vruchtbare gebieden voor een groot gedeelte besteden voor veeteelt? En dan vaak die veeteelt bovendien nog bedrijven op een wijze die én voor de dieren én voor de mensen niet bepaald ideaal is.

We moeten gewoon gaan kijken, wat kunnen we doen? Ik weet dat men probeert om industriële oplossingen te vinden; dan krijgen we bijvoorbeeld de legbatterijen. Nou ja, ik heb er maar één opmerking voor: degenen die die dingen ontworpen hebben, degenen die ze gebruiken, zouden, vóór ze gerechtigd zijn om iets dergelijks voor dieren op te zetten, een half jaar onder soortgelijke omstandigheden in een kooi te moeten doorbrengen; dan hoeven ze niet eens eieren te leggen, dat is dan vrijblijvend. Ja, het zijn maar van die dingen.

Nu weet ik aan de andere kant dat er heel veel mensen zijn die een beetje te vriendelijk, diervriendelijk zijn, neemt u mij niet kwalijk dat ik het zeg. Het is te begrijpen in die landen, waarin het dier langzaam maar zeker wordt teruggedrongen door de eisen van de mens. Het wordt een beetje meer een exceptie en juist daardoor wordt het te sterk gehumaniseerd, het wordt gezien als mens.

We kunnen heus wel dieren op de daarvoor geschikte plaatsen kweken en eventueel zelfs uit het wild vangen nog - dat kan zelfs nu nog wel hier en daar -, voor consumptie. Maar ook daar moeten we dan rekening houden met de mogelijkheden, dus niet: zoveel mogelijk vlees, nee, een zichzelf in stand houdende kudde en dáár uit het overschot als vlees steeds weghalen.

Het is hetzelfde als met bosbouw. Ik weet niet of u het Amazonespoor kent. In Brazilië heeft men dus een grote weg, heeft men gemaakt, nou, dat is best te begrijpen, en voor industrie en voor toegankelijkheid van het gebied is het veel beter.

Maar men heeft gelijktijdig geprobeerd om overal mensen neer te zetten. Die moeten daar maar, ja, een soort boerderijtjes gaan exploiteren. En dat kún je in de eerste plaats niet in het oerwoud. In de tweede plaats betekent het geheel, dat het oerwoud van aard in kwaliteit gaat veranderen. Daar moet je gewoon rekening mee houden. Wanneer je zegt: die weg is noodzakelijk; best, maar houdt er dan wel rekening mee dat je niet onbeperkt meer kunt kappen; dat de leefomstandigheden in het bos veranderen, dat het dierenleven verandert, dat de opbrengst die het bos toch uiteindelijk oplevert, minder wordt en dat je dus doodgewoon moet zorgen dat die dingen blijven bestaan, al is het alleen maar om zuurstof te produceren. En dit zijn allemaal delen van wat men noemt het wereldbevolkings-, of -voedselvraagstuk; ik vind het een schitterend woord. Maar ik vraag mij alleen wel af of het wel zo'n vraagstuk is.

Wanneer we kijken naar de armoede en de ellende die er op het ogenblik overal geleden wordt, dan zullen we het met elkaar eens zijn dat die mensen véél en véél te kort komen. Er wonen mensen in Zuid-Amerika in favela's en dergelijke, die eigenlijk al blij zijn en een goede dag hebben, als ze in plaats van een korst brood een snee brood vinden in de asbak. En dat zou níet móeten, dat ben ik met u eens. Maar hoe komt het? Dat komt, omdat misschien een kilometer van die plaats waar zij lopen te schooien, waar zij in krotten leven, mensen leven met een

levensstandaard en levenspeil, waarbij ze per dag méér consumeren dan die mensen in twee weken. Zeker, de helft wordt weggegooid of die wordt meegenomen door het personeel, dat weet ik wel. Maar dáár ligt de oorzaak; De oorzaak ligt in de menselijke relaties. Ze ligt niet in de aarde die niet in staat is om voldoende op te brengen. En als we kijken naar al die andere...; jullie hebben je eigen gifschandaal, jullie overdrijven dat ook grovelijk hoor, onder ons gezegd en gezwegen, maar hier zit gif in de grond, daar zit gif in de grond. Laten we nu even nadenken...

Waarom zou je giftige stoffen produceren die in een natuurlijk proces niet of misschien pas na duizend jaar redelijk afgebroken zijn. Stoffen die de plantengroei schaden, die het leven nadelig beïnvloeden... Zijn er geen andere mogelijkheden en geen andere middelen? Natuurlijk zijn die er.

Maar dan zitten we met de grote investeringen die gedaan zijn. Het gaat er nog niet eens om dat je het product niet kunt leveren. Je kunt het product evengoed leveren zonder die giftige stoffen te produceren, zonder ze in de bodem te laten gaan of in de rivieren te lozen, maar dan moet je wél een iets hogere prijs vragen, - je winstmogelijkheid en misschien ook je afzetmogelijkheid wordt wat kleiner -, en de aard van het product moet je dan bovendien nog aanpassen; en dat betekent weer dat je misschien minder gemakkelijk kunt concurreren, zoals dat heet; dat wil zeggen: zolang goedkoop blijven produceren, dat anderen de productie niet meer rendabel vinden, waarna je je prijs onbeperkt kunt verhogen. Maar neemt u mij niet kwalijk, nou zitten we ineens in de economie. Nou ja, is de economie niet eigenlijk niet iets wat samenhangt hiermee?

Weet u, er zijn allerhand dingen die ik niet helemaal kan begrijpen. Wanneer ik kijk wat er op aarde op het ogenblik aan voedsel wordt weggegooid, wordt diepgevroren, wordt vernietigd, naar landen wordt geëxporteerd tegen in feite niet rendabele prijzen om er politiek voordeel mee te behalen, want daar gaat het om; terwijl die landen zichzelf zouden kunnen redden. En

ik zie gelijktijdig dat men elders eenvoudig verhóngerden moet, dan vraag ik mij af, waar zijn de mensen mee bezig?

Om u een beeldend voorbeeld te geven: Er zijn in Zuid-Afrika een aantal thuislanden. Nu wil ik er niet over spreken, of die theorie van de thuislanden, van het gescheiden verder gaan, of dat nu wel zo juist is. Ze zijn er nu eenmaal. Maar mag ik dan wél opmerken dat het blanke gedeelte van Zuid-Afrika, wanneer het zou willen, meer dan voldoende voedsel zou kunnen produceren om al die mensen in de thuislanden aan vetzucht te laten overlijden.... Maar men kan dit niet leveren, waaróm?: geld....

En daarmee ben ik zo'n beetje aan het einde van mijn eerste deel van het betoog. (Ja, u krijgt nog meer, wat een ellende, hè).

Maar ik moet dat op mijn manier natuurlijk benaderen en wat mij opvalt, is dus dat de mensen een hele hoop nood en ellende laten bestaan, soms zelfs exploiteren, inclusief de liefdadigheid die men daarvoor nog weet te wekken, terwijl ze niet noodzakelijk is, ja, in feite overbodig is. Dan vraag ik mij af, ja, zouden we niet eerder moeten spreken van een wereldmentaliteitsvraagstuk dan van een voedselvraagstuk, zeker in dit opzicht. Nou, dan gaan we nog eens even verder. Dan moeten we de andere kant ook bekijken.

Wanneer je uitgaat van een voortdurend toenemende wereldbevolking, dan is het inderdaad zo dat op een gegeven ogenblik op aarde een bordje staat: 'alleen nog staanplaatsen', en dat er voor de helft van de wereldbevolking niet te eten is.

Nou ja, dat is niet erg, dan eten ze elkaar maar op. Denkt u niet dat de mensen wat dat betreft kieskeurig zijn als ze werkelijk honger hebben. Waaróm neemt men dit aan? Omdat men niet begrijpt dat er natuurlijke systemen zijn die de zaak reguleren. Wie van u herinnert zich nog het gemiddelde kinderaantal per gezin in Nederland van, zeg, 1920. Tussen zes en acht en er waren een paar bij die nu misschien erg zouden betreuren dat ze hun elftallen

niet aan een of andere grote club hebben kunnen verkopen. Er kwamen gezinnen voor van meer dan twintig. Een klein gezin had twee, drie kinderen. Wanneer we kijken hoe dat gemiddelde is teruggelopen door een toename van bevolkingsdichtheid en een gelijktijdige toename van wat men dan verkeerdelijk welvaart probeert te noemen, dan moeten we zeggen: Er schijnt dus een mechanisme te werken: Wanneer een mens eenmaal in bepaalde omstandigheden begint te verkeren, dan wordt zijn neiging om talrijk nageslacht voort te brengen minder. Je zou kunnen zeggen: 'Vroeger had je je kinderen, tegenwoordig hebben de mensen AOW'. Wanneer we kijken naar landen waar mensen erg arm zijn, zijn dan kinderen en familieleden eigenlijk een soort zekerheid. Het kinderaantal wordt dan misschien ook door godsdiensten verder gerationaliseerd, maar men is toch op het ogenblik wel zo dat een Simonis (Simonis is een r.k. conservatief bisschop) (red.) gezin toch niet helemaal meer aanvaardbaar is, zelfs voor vele diepgelovigen en dat heel velen ook denken: 'Nou ja, Gijsen (Gijsen is een r.k. conservatief bisschop) geeft de pijp aan Maarten, want wij kijken wel uit'. Dat is in Nederland.

In die andere landen: Veelheid, maar daarbij ook: grote kindersterfte. Een minder hoge algemene leeftijd. Dus het geboorteaantal is niet bepalend voor het gemiddelde bevolkingsaantal. Er is een samenhang: De gemiddelde leeftijd die bereikt wordt, het gemiddelde kindertal en zolang deze beiden beneden de factor honderd blijven, hebben we uiteindelijk met een teruggang van bevolkingsaantal te maken over een langere termijn. Dat houdt in dat die wereldbevolking zeker niet zo explosief verder gaat groeien als men nu veronderstelt.

Op de tweede plaats blijkt er een ander syndroom te zijn, het zogenaamde bevolkingsdichtheidssyndroom. Wanneer namelijk een bevolkingsdichtheid te sterk toeneemt binnen een bepaalde periode, meestal binnen twee generaties, dan blijkt dat een veel grotere minachting voor leven ontstaat, een veel grotere prikkelbaarheid, een grotere onverschilligheid ook ten aanzien het lijden van anderen binnen de gemeenschap en dat daardoor het aantal doden steeds groter wordt. Dat zijn dingen die u zich niet realiseert. Maar weet u bijvoorbeeld dat de westerse wereld eigenlijk een klein beetje aan bevolkingscontrole doet door het in standhouden van het wegverkeer? Dus nogmaals: een explosieve groei van de bevolking zoals die is voorgekomen, zeg maar, tussen de jaren 1890 en 1990, is voor de komende paar eeuwen niet te verwachten. Integendeel, in vele gebieden zullen we te maken krijgen met een langzaam teruglopen van het gemiddelde bevolkingsaantal. Dit betekent dat er meer ruimte komt, het betekent gelijktijdig dat men dus minder voedsel eigenlijk nodig heeft dan men heeft voorgesteld. Het vraagstuk is niet een, twee, drie op te lossen; het kàn.

Een van de meest eenvoudige voorbeelden ziet u in Polen op het ogenblik. Men zegt: de Polen gaan een harde winter tegemoet. Dat is waar. Maar laten we niet

vergeten dat er geen Pool van honger zal omkomen, ook wanneer het westen en Rusland niets geven. Er is net genoeg. Maar men is gewend aan veel meer dan genoeg. Het tekort in Polen ontstaat in feite voor een groot gedeelte door de leefwijze die men zich heeft aangewend, het verbruikspatroon zoals het ter plaatse bestaat. Nu gééft u aan Polen, dat is prima. Maar geeft u nou ook aan die ander? Die hebben misschien veel meer behoefte aan zo'n pakket. U kijkt naar het belangrijke, datgene wat in het oog springt.

Wanneer er in een bepaald land hongersnood is, ach, u weet het allemaal; allemaal fotootjes van uitgeteerde kinderen, en hele grote verhalen, filmreporters die ernaar toe gaan en wat dies meer zij. U wordt overstelpt met ellende en er wordt aardig wat zendtijd gevuld met acties, die dan een weldadig doel hebben, zodat men geld kan inzamelen en gelijktijdig een in verhouding goedkoop programma maken. Het is allemaal leuk, maar dat zijn misschien enkelingen. Dacht u dat de Sahel de enige streek was waar die enorme droogte allerhand ellende heeft veroorzaakt? Heeft u misschien ook gedacht aan Eritrea? Daar was het namelijk ook zo. Hebt u gedacht aan Abessinië? Hebt u gedacht aan al die andere landen? Grenslanden, zeker, grenslanden; maar het wàs er zo. Hebt u zich gerealiseerd wat de werkelijke situatie was in een aantal van die Sahellanden? Een deel daarvan had meer dan genoeg en exporteerde zelfs voedsel en een ander deel kwam van de honger om.

Nee, wanneer je werkelijk het wereldvoedselvraagstuk op gaat lossen, zul je eerst die mentaliteit moeten aanpakken, het spijt mij dat ik het nog een keer moet zeggen. Dan in de tweede plaats, je moet leren juist gebruik te maken van je mogelijkheden. Dat wil zeggen: Verbouw die gewassen die het dichtst liggen bij de wèrkelijke behoefte; probeer alle landbouwproducten zodanig te produceren dat een zo gering mogelijke verdere bewerking of verwerking noodzakelijk is; -per slot van rekening, koopt u ook wel eens zemelen? 'Dat is zo goed als het niet zo goed gaat, hè?' Juist...; weet u dat die uit het brood zijn gehaald, dat u daar ook al zo duur voor betaalt, omdat ze eruit gehaald te worden?

Realiseert u zich dat wel? Nee, u heeft het zich niet gerealiseerd, dan moet u er eens goed over nadenken. U koopt een hele hoop dingen bij de drogist en zelfs bij de apotheken, die duur worden geproduceerd dank zij de dingen die weg worden gehaald uit de voedingsmiddelen, die u duurder betaalt, omdat het zoveel kost om ze eruit te halen....

Terug naar een zo natuurlijk mogelijke voeding en dan niet zeggen: 'je mot geen vlees eten of je mot geen spruitjes eten of wat', dat moet je zelf maar weten. Maar realiseer je gewoon dat je dus bij de productie uit moet gaan van een zo eenvoudig mogelijke productie, van een zo volledig en zo gebalanceerd mogelijk dieet voor zoveel mogelijk mensen. Zeg dan verder: het is geen kwestie meer van 'hoeveel winst kan ik er op maken', maar gewoon: 'wat kunnen zij doen en wat kunnen wij doen'. Dan zul je zien dat het wereldbevolkingsvraagstuk voor de eerst komende drie-, vierhonderd jaar alleen zó al volledig is opgelost. Kom je dan verder tot een grotere reinheid van de wereldzeeën en leer je hoe je bepaalde vissen kunt kweken - dat is inderdaad mogelijk -, dan zul je zien dat je ook dáármee enorm veel voedsel nog ter beschikking hebt, en ook gezond voedsel.

Je kunt daarnaast gebruik maken van wieren. Er is zelfs op het ogenblik al de mogelijkheid om bepaalde algeëen zodanig te verwerken, dat ze op iets anders lijken. Wie van u eet nog wel eens een televisie maaltijd? U weet wel, zo'n een of

ander in blik verpakt maal, waarbij u dan een saus met allerhand korreltjes vlees krijgt of iets dergelijks.

❖ *Er is dus helemaal geen maaltijd?*

Nou...

❖ *Opmerking: Iglo.*

Nou wordt er iets gezegd, maar dat kan ik nu weer niet helemaal thuisbrengen, voor mij is een iglo namelijk een woonplaats en geen maaltijd...

❖ *Opmerking: Nee, iglo is diepvries, een merk voor een diepvries is het...*

O, een merk voor diepvries, nou ja, goed. Ik bedoel maar dit: Men maakt dus die maaltijd. Wist u dat bij vlees dat u daarin aantreft, ook wanneer het dus, hoe heten die rottingen, hamburgers, beefburgers, gehaktballen, dat rond 40% van het daarin verwerkte zogenaamde vlees, soja en algenproducten is en niets anders is, er komt niks dierlijks bij kijken. Het is wel degelijk mogelijk om uit landbouwproducten dus ook nog die gerechten te maken, die op vlees lijken; en als u het dan absoluut nodig hebt, dan merkt u er waarschijnlijk heel weinig van. Alleen een goede biefstuk kunnen ze er nog niet uit maken. Algen kunnen gekweekt worden en ze kunnen betrekkelijk goed en snel gekweekt worden, wanneer ze in de juiste omgeving zijn.

Het kan in gesloten kassen, zoals men dat in Japan probeerde; het kan ook dus in die zogenaamde vijverculturen, waarmee men in Californië experimenten heeft gedaan.

Verder: Je kunt op een betrekkelijk geringe oppervlakte in kwadraatmeters een zogenaamde teelsilo zetten. Deze is zodanig ingericht dat de plant dus circuleert in hoogte; ze heeft een voedingsbodem en wordt beneden van water en voedsel voorzien. Het zijn meestal tegenwoordig hydroponische culturen, ofschoon in de oude culturen men dus nog werkte met een combinatie van veenteelaarde en voedingsstoffen. Dan kun je dus véél meer voedsel telen per eenheid. De investering is betrekkelijk hoog, dat geef ik toe, maar wanneer je ze vergelijkt met de landprijs, is ze niet meer dan twintig tot dertig procent duurder, terwijl het rendement bovendien kan worden opgevoerd door het aanbrengen van de nodige verlichting en eventueel tot een juiste oriëntatie op de zon en verwarming; dan zou je het hele jaar door kunnen blijven oogsten zelfs, omdat je eenvoudig de bakken met rijst eruit haalt en de nieuwe bakken erin zet. Ik geef maar een voorbeeld van iets wat op het ogenblik bestaat.

Ik kan begrijpen dat men in Nederland trots is op zijn glascultuur, maar die glasculturen vragen in verhouding een zeer grote ruimte. Er zijn grote moeilijkheden, wanneer men van gewas verandert. Er zitten nogal wat besmettingsgevaaren aan. En het rendement dat men heeft, is niet bepaald hoog, omdat er teveel energie nodig is voor de teelt. We kunnen dit opvangen in die torengebouwen, omdat daar bij een gelijke verbouwooppervlakte slechts 20% van de verwarmingsenergie nodig zou zijn. Dat ligt namelijk aan de structuur. De plant mag heus regelmatig circuleren, indien het niet te snel is, van warm naar koud. Dan krijgt ze toch voldoende groeiimpulsen. Ik noem er maar een paar.

Bovendien is het, dat moet ik er bij zeggen, het regelen van temperatuur daar nog eenvoudiger ook.

Er zijn dus allerhand methoden te bedenken, waarbij men inderdaad een voedseltekort kan voorkomen, maar - en ik kom er wéér op terug - dat kan alleen, wanneer je niet uitgaat van de zogenaamde rendementsgedachte, waarbij het

recht om te leven moet worden gekocht door mensen die niet in staat zijn om te verdienen. Dat is de grote fout. Wanneer je die paar honderd jaar zo doorkomt, dan zal de leefgewoonte veranderd zijn. Dan zal ongetwijfeld in heel veel landen bevolkingsaanwas aanmerkelijk afnemen. Mag ik wijzen op bijvoorbeeld het sterilisatieprogramma wat nog steeds bestaat in India, op de gezinsplanning verplicht in bijvoorbeeld China en ook andere landen beginnen eraan te denken.

Het is een beetje dwaas om deze wereld te binden in bijvoorbeeld het christelijk geloof, aan de mentaliteit van het woestijnvolk, waarbij de grootte en het aantal van de stam heel erg belangrijk was, omdat je je alleen dan kon handhaven, want er was ruimte genoeg.

Het is toch eigenlijk krankzinnig dat je in een overbevolkt land, neemt u mij niet kwalijk dat ik het zeg, een kinderbijslag geeft als een soort fokpremie. U bent het er waarschijnlijk niet mee eens. U zegt: 'ja, maar we moeten wat voor die kinderen doen'. Nee, we moeten de ouders duidelijk maken dat zij door kinderen voort te brengen ook de verplichting op zich hebben geladen om voor die kinderen te zorgen, dat ze dat dan maar zelf moeten doen. En dan gaan ze maar eens niet naar de Côte d'Azur. Dan gaan ze maar eens een keer een dagje naar Zandvoort. Maar als dat ook niet kan, nou ja, in de buurt is er ook altijd nog wel wat te vinden wat leuk is. Gewoon, de mensen moeten leren de tering naar de nering te zetten.

Aan de ene kant zien we een enorm oververbruik op bijna krankzinnige wijze in de geïndustrialiseerde wereld, aan de andere kant zien wij armoede. En als we nu kijken wat er verder weggaat aan allerhand in feite overbodige bestedingen. Ik denk bijvoorbeeld aan de sommen voor bewapening, en onderzoek voor bewapening. Weet u dat Nederland een groot gedeelte van zijn tekorten op de balans in zou kunnen lopen binnen enkele jaren, wanneer daar niet die miljarden waren, die elke keer weggingen voor bewapening... Het is waar. En dat is niet in Nederland alleen zo, dat is zeker ook zo in Duitsland, in Frankrijk, in de USA, dat is misschien nog sterker zo in landjes, waarbij de mensen verhongeren, maar waarbij ze wél een luchtvloot moeten hebben, die ze niet kunnen betalen, waarbij ze wél tanks moeten importeren; waarbij ze vooral machinegeweren moeten hebben, waar ze waarschijnlijk niet eens goed mee kunnen schieten, maar ze krijgen munitie genoeg.

Realiseer u eens wat dát kost, wat daar aan arbeidspotentiaal opgaat, wat er aan grondstoffen wordt verspild... En realiseer u, dat als je het wereldvoedselvraagstuk wilt oplossen, dat je dan ook uit zult moeten gaan van het standpunt dat het belangrijker is dat een mens redelijk kan leven dan dat de mens in staat is glorieus voor het vaderland te sterven...

Ja, nou zou ik eigenlijk moeten komen opdraven met allerhand percentages en toekomstverwachtingen. Neem mij niet kwalijk, lieve mensen; die laat ik liever buiten beschouwing. Er zijn hele dikke boeken over; hele pessimistische en hele optimistische. Maar als je de kern nagaat, dan blijkt bij enig beschouwen, de wereld is wel degelijk in staat om zelfs het dubbele van de huidige wereldbevolking redelijk te voeden. En wanneer dit op het ogenblik schijnbaar niet zo is, - ofschoon de wereldbevolking lager is -, is dit niet te danken aan het vermogen tot voedselproductie van deze wereld, dan is het te danken aan misbruik dat mensen maken van de mogelijkheden die ze hebben op de wereld. Dan is het de fout van een denken, waarbij de hongerdood van een medemens op

de koop toe wordt genomen, wanneer je op die manier in ieder geval 'rendabel kunt fabriceren' et cetera...

Neemt u me niet kwalijk; het is een gemeen betoog, dat geef ik graag toe. Degenen die nu graag willen schelden, kunnen onmiddellijk hun gang gaan. Geen schelden. Iemand die opmerkingen of vragen heeft?

❖ *Wat denkt u van de genetische erosie van die landen, waar dus allerlei plantenrassen verdwijnen of die misschien ook op aarde worden uitgeroeid...?*

Ik geloof dat die zogenaamde genetische erosie inderdaad optreedt, dat is punt een. Punt twee: dat zij echter voor een deel kán worden opgevangen. Want terwijl aan de ene kant soorten verdwijnen, worden aan de andere kant voortdurend nieuwe nutsoorten voortgebracht. Wanneer u weet dat in Nederland de laatste tijd alleen al zes verschillende nieuwe soorten aardappelen in de verbouw zijn genomen; wanneer u zich realiseert dat bij het verdwijnen van de oude, welbekende appelrassen er op het ogenblik een tiental nieuwe is gekweekt, die voor een groot gedeelte tenminste zo levensvatbaar zijn en daarnaast voor de handel voordelen biedt, ofschoon de kwaliteit in feite hier en daar in feite wat minder is. De mensen kúnnen dermate goed bepaalde mutaties veroorzaken in het bestaan, dat de veelheid van soorten behouden zou kunnen blijven. En dan kunnen we dat erg jammer vinden, dat bepaalde dingen verdwijnen, maar dat is altijd gebeurd.

Wat is er over van de grote varenwouden van eens? Toen waren er praktisch geen mensen. Nou ja, misschien een paar 'hihi' voorouders, weet u wel; en misschien dat nog niet eens. Dus realiseer u even: Wanneer we spreken over een genetische erosie, dan zeggen we: Het aantal soorten op aarde, planten zowel als dieren, neemt af. Maar wanneer wij daarnaast kijken naar dat hij eerst overtuigd moet raken van de belangrijkheid van dít werk van het behoud van de diversiteit in de natuur, waardoor je een natuurlijk ecologisch evenwicht kunt behouden, voordat hij misschien eens een keer ook zal gaan denken aan iets anders dan aan een bankrekening. Het gekke is, de mensen die er het hardst aan denken, hebben de kleinste bankrekening. Degenen die de grootste bankrekening hebben, praten er meer over, maar doen er minder aan. Het is nu eenmaal een vreemde zaak op aarde.

❖ *Is het eigenlijk niet een politiek vraagstuk, het wereldvoedselvraagstuk?*

Ik ben zo vrij om met u van mening te verschillen. Politiek is uiteindelijk alleen maar vormgeving. Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar de Nederlandse politiek, dan kunt u het makkelijker concluderen, realiseert u zich dan wel, dat ongeveer 90% van de beslissingen, door het parlement en de ministers genomen, reeds een jaar tevoren genomen was in ambtelijke kring. Realiseert u zich dat een aantal ontwerpen, praktisch of niet, die zúllen worden doorgevoerd, niet worden doorgevoerd, omdat het volk het wil, of omdat het parlement het wil, of omdat het politiek zo belangrijk is, maar doodgewoon, omdat daar een prestige aan vast hangt van bepaalde departementen of bepaalde belangrijke figuren. Men maakt een grote fout, wanneer men denkt dat je de zaak politiek kunt oplossen. De politiek, dat staat in de etalage, maar de werkelijke artikelen, die liggen in de winkel daarachter en als u daar binnen gaat, ligt het allemaal onder de toonbank. Neemt u mij niet kwalijk dat ik het zeg. Men kijkt altijd naar de staat, 'de staat moet het doen'. Wat kán de staat doen...?

❖ *Wat wil die doen?*

Nee, niet 'wat wil die doen'; al zou die het willen, hij kán het niet. Het is heel eenvoudig: Wanneer u kijkt bijvoorbeeld naar hoe dat het crisisprobleem, zoals dat in Engeland, Duitsland, Nederland, afijn, u weet, werkeloosheid en dergelijke, ontstaat. Dan kunt u wel zeggen: 'ja, dat moet je politiek oplossen', maar dat kán niet, om de doodeenvoudige reden dat dezelfde mensen die van de staat eisen dat ze meer doet, niet bereid zijn om die staat te geven wat ze nodig heeft. De staat kan geen geld creëren, de staat kan geen werk creëren, dat kan alleen het volk doen. Het werkelijke volksinkomen wordt niet voortgebracht door ambtenaren en beambten, maar door diegenen die feitelijk productief werk doen. Al het andere is versiering en is luxe. En pas wanneer je dát gaat begrijpen, dan zie je in dat dit geen probleem is dat politiek oplosbaar is. Politiek heeft nou eenmaal een bureaucratie en een technocratie nodig om zich daarop te kunnen baseren. Anders wordt het een zuiver machtspolitiek, die door niemand wordt aanvaard. Want dan zit je in de tijd van de oude Bataven. In vreedstijd hebben we een voorman die erg verstandig is, dat is het hoofd, maar zodra het oorlog wordt, dan gaat er een op het schild. En als we vinden dat dat niet de goede is of hij heeft een grote stem, nou, dan is er wel iemand die hem verslaat en dan gaat die op het schild. Die kant kun je toch niet uit...?

Het probleem van het wereldvoedselvraagstuk, het bevolkingsvraagstuk en dergelijke, zijn mentaliteitsvraagstukken en geen politieke vraagstukken. Het zijn geen vraagstukken, die je bureaucratisch of technocratisch kunt oplossen, omdat bureaucratie en technocratie te zeer losstaan van het geheel, waarvoor ze denken te werken; en daardoor in feite veel van het goede dat ze zouden kunnen voortbrengen, onvervulbaar maken door de wijze, waarop zij hun plannen voorleggen aan het volk en als het ware aanvaardbaar maken.

Het is niets voor niets dat public relations de laatste tijd zo enorm toenemen, maar zodra public relations in feite wordt verdoezeling van de feiten, vererger je het probleem in plaats dat je het verbetert. Nou ja, goed.

❖ *Ja, ik bedoelde eigenlijk te zeggen met mijn vraag....., een voorbeeld: Amerika, 6% van de wereldbevolking, consumeert, zoals u wellicht ook weet, 30% van de totale wereldwijde productie.*

Ja.

❖ *U weet ook natuurlijk ongetwijfeld wat Amerika doet met dit graan als politiek machtsmiddel.*

Ja.

❖ *Dat het niet daar terecht komt, waar het hoort terecht te komen, dus daar zit ook een politiek aspect aan, dat bedoel ik alleen.*

U kunt zeggen: er zit een politiek aspect aan, maar wanneer

het volk van de Amerikanen zou begrijpen dat door die politiek anderen honger lijden, dan zouden zeer vele Amerikanen zeggen: ja, maar daar zijn we het niet mee eens. En alleen omdat het behoud van hun eigen levensstandaard voor hen zo belangrijk is, dat ze daarvoor dergelijke politieke beslissingen aanvaarden, kán de politiek worden uitgevoerd. De politiek is een weerspiegeling van datgene wat het volk tolereert. Ik hoop dat het duidelijk is.

❖ *Ja, dat ben ik wel met u eens, maar dan het aspect van de multinationale ondernemingen in deze, hoe ziet u dat?*

Ach, de multinationale ondernemingen, die kan ik u heel gemakkelijk karakteriseren. Het zijn namelijk rijken, niet staten, maar rijken van

handelsbelangen, die afhankelijk zijn en blijven van de belangrijkheid van hun geld en de mogelijkheid dit op oncontroleerbare wijze van het ene land - dus van het ene valutagebied naar het andere - te transponeren, en daardóór een voortdurende winst te maken, terwijl men gelijktijdig de productie steeds daar verlegt, waar de arbeidskracht en de productiemogelijkheden het goedkoopst zijn. Met andere woorden: een multinational op zich zelve is geen verwerpelijk ding. Het maakt gewoon gebruik van de misbruiken die de verschillende staten voor hun eigen bevolking hebben gecreëerd. Dat men probeert die macht te handhaven, is ook begrijpelijk. Dat kun je wél verwerpelijk noemen, maar het is nou eenmaal eigen aan elke instelling en zelfs aan heel veel natuurkundige verschijnselen, dat een eenmaal ontstane toestand probeert zichzelf te continueren met alle middelen, zolang dit enigszins mogelijk is. Vandaar zelfs dat vonkje dat overslaat, als u het licht uitschakelt; dat is doodgewoon de leiding die zegt: ik heb een magnetisch veld opgebouwd wat ik zolang mogelijk in stand houd. Dus veroordeel die dingen niet te zeer. De multinationals zijn aan de ene kant uitbuiters, dat ben ik met u eens; aan de andere kant echter vormen zij vaak een stimulans voor ontwikkeling en doorbreken zij grenzen die zonder die multinationals gesloten zouden zijn. En dan kunnen we zeggen dat alwéér hier de mentaliteit het slechte uitmaakt, namelijk de winst. Zolang de winst zalig is en zolang de aandeelhouder zijn rendement belangrijker vindt dan zelfs het product, kom je nergens....

Als ik het heel simpel mag uitdrukken vanuit mijn standpunt -dat heeft dan niets te maken met multinationals en politiek misschien in directe zin, maar indirect ongetwijfeld wel: De mens is op het ogenblik in staat om apparaten en machines te creëren, maar ook om sociale apparaten te creëren, waardóór hij zich laat beheersen, omdat hij niet meer in staat is hun betekenis en werking te overzien. Dat is bij multinationals het geval, dat is bij wat u de politiek noemt, ongetwijfeld het geval. En dat is bij vele zogenaamde wetenschappelijke specialismen al evenzeer het geval.

Neemt u mij niet kwalijk, hè, ik wil niet hatelijk zijn. Er wordt een hoop goed gedaan op aarde, maar men wil zozeer goed doen aan de ene kant dat men het aan de andere kant verpest, zo zou je het moeten uitdrukken.

❖ *Maar hoe denkt u de alom bestaande neiging tot wapenverspilling en ook het denken in winst en bankrekening ooit te kunnen tegengaan?; twee van de grootste hinderpalen.*

Wanneer je in een menselijke gemeenschap iets wilt betekenen, dus aan je eigen behoefte tot je laten gelden, wilt voldoen, dan moet je beschikken over vaardigheden of over middelen. In de moderne maatschappij zijn vaardigheden over het algemeen slecht te gebruiken, blijft er dus over de middelen.

Het machtsmiddel van deze tijd is geld. Geld maakt je als het ware tot meester van anderen die geld nodig hebben. En daarnaast wapens, omdat je degenen kunt doden die zich tegen je zouden verzetten. En dat is gewoon een mentaliteit. Het is toch een bekend verschijnsel dat, wanneer ergens een bezettingsoorlog begint; bijvoorbeeld in Rusland; Rusland toen Napoleon onderging. Waarom werd Napoleon verslagen? Omdat de generaals van de tsaren liever hun hele volk tot de hongerdood doemden en het hele land vernietigden dan dat ze toe zouden laten dat een ander er iets van kreeg. Dat is militaire mentaliteit: 'alles maar geen nederlaag'. Ik geef toe dat het geen reële mentaliteit is, ik geef toe dat zowel politici als ook militairen, op zich, nogmaals, vaak zeer goede en verdienstelijke mensen, zich bewegen in afgesloten wereldjes, waarbij alles wordt herleid tot

hetgeen voor hén belangrijk is, zonder enig begrip van werkelijke betekenis. Daardoor zal de politicus grijpen naar steeds meer wapens, want hierdoor denkt hij zijn eigen invloed op de wereld te vergroten. Dat hij in feite daarmee alleen anderen stimuleert om nog moorddadiger wapens te creëren, dat schijnt hij pas te laat te beseffen en dan heeft hij natuurlijk nieuwe wapens nodig.

Er zijn hele industrieën opgebouwd en het zijn de enige industrieën die nog steeds in grote mate rendabel zijn op het ogenblik, dat wil ik erbij zeggen.

Een generaal die denkt alleen in termen van oorlog, en dan mag de man naar vrede verlangen, maar hij spēelt elke dag oorlog. Dit is zijn manier van leven. De precieze hiërarchische indeling van zijn wereldje is voor hem de enig denkbare; het groeten naar boven en een standje maken als er niet gegroet wordt naar beneden. Het is een wereldje vol van symbolen en het staat los van de werkelijkheid ergens. Dat kunt u de mensen niet kwalijk nemen. Maar alweer, ik kom er op terug: mentaliteit. Je moet een soldaat niet verwerpen en je moet hem niet vereren; maar je zou hem moeten beoordelen op datgene wat hij als mens en niet als soldaat kan presteren. Dan zouden heel veel reputaties in elkaar zakken, daar ben ik ongetwijfeld van overtuigd, maar het zou veel beter zijn en dan zou daardóór de bewapeningsdrang van de militairen minder worden, de politici zouden misschien gaan begrijpen dat ze door te overvragen meer macht verliezen dan ze kunnen winnen en dan zou de ontwapening een feit worden.

❖ *En het winstdenken, hoe ziet u dat?*

Wat zegt u? Het winstdenken;

❖ *Hoe ziet u dat veranderen?*

Ja; Anatole France heeft eens een keer een roman geschreven over “Pinguïneiland”. Dat zou u eens een keer moeten lezen. Het zou meer antwoord zijn, denk ik, dan ik u op het ogenblik kan geven. Maar het simpele is dit: Een mens is acquisitief: op het ogenblik dat hij zich bewust wordt van zijn tekortkomingen die hij heeft, probeert hij deze te compenseren door datgene wat hij verwerft. En dat loopt van de vrouw af die schoonheidsmiddelen gebruikt tot de zakenman die 30% winst wil hebben, omdat hij met 20 niet genoeg heeft, terwijl hij eigenlijk maar 2% werkelijk kan besteden voor werkelijk nuttige zaken. Begrijpt u wat ik bedoel? Het is dus de neiging om jezelf groter te maken door iets aan jezelf toe te voegen wat geen eigen leven heeft misschien, maar dat dan weer gemeten kan worden ten aanzien van datgene wat ander laat zien; bezitsdrang. Bezitsdrang is iets anders dan gebruiksdrang.

Als u weet hoeveel radio's er in Nederland staan die misschien per jaar maar tien uur spelen, o jee, dat mag je niet zeggen in Hilversum, hè, maar het is waar. Als u eens wist hoeveel mensen kleurentelevisie hebben, niet omdat ze t.v. leuk vinden, maar omdat de burens er ook een hebben. Als u wist hoeveel auto's elke week gewassen worden en misschien eens per maand in beweging gebracht, dan zoudt u begrijpen waar het om gaat. U gelooft het misschien van uzelf niet, maar ook ú hebt een aantal dingen waar u veel waarde aan hecht, niet om wat ze voor ú betekenen, maar om hetgeen ze u doen schijnen tegenover anderen. Het winstprincipe vloeit daaruit voort.

Neem mij niet kwalijk hoor, ik zit maar op die mentaliteit te hameren. Ik had natuurlijk moeten zeggen: 'Winst is verderfelijk'. Nee, winst op een product is in zekere mate noodzakelijk. De winst namelijk moet gebruikt worden om het gehele productiesysteem in stand te houden. Dat is toch logisch, nietwaar; daar heb je ook geld voor nodig. Je kunt niet zeggen: ik bak brood, dat zijn de kosten van het

graan, dat zijn de kosten van de warmte en dat is de prijs van het brood. Want er hoort ook nog bij de bakker die het moet doen, er hoort bij de oven waarin je moet bakken, de trog die je nodig hebt, alles wat je nodig hebt, of het nou machines zijn of de meest eenvoudige werktuigen, het hoort erbij, het moet meebetaald worden in het brood; dat is toch duidelijk?

Het winstprincipe op zichzelf is dus redelijk, omdat de winst de mogelijkheid geeft de productie te continueren. Maar op het ogenblik dat we dus terecht komen in het winst maken, eigenlijk op een irreële basis, dan begin ik een beetje, ja, dan komen we wel in een heel ander chapter terecht.

Weet u, ik heb een klein beetje een hekel aan de bank, weet u waarom? Omdat die bank úw geld voor ú bewaart en u daar zelfs iets voor geeft, maar alleen om met dat geld een winst te maken door het aan ánderen uit te lenen tegen een hogere prijs dan in feite noodzakelijk is. En geldhandel acht ik een van de verderfelijke dingen in de moderne maatschappij. Maar ja, 'dat is ongetwijfeld een fout, die ik heb opgedaan door mijn vervreemding in de sferen van het stoffelijk bestaan'.

❖ *Maar nog even, wanneer het wereldvoedselvraagstuk vooral een mentaliteitsvraagstuk is, als dat zo is en dat ben ik wel voor een deel met u eens, hoe kunnen we dit dan in mondiaal verband, want we hebben vele organisaties, zoals u weet, we hebben de UNO, we hebben de K.L.O.(?), we hebben dus de nationale regeringen, we hebben ontwikkelingshulp. Hoe kunnen we nu dus op mondiaal niveau komen tot een dusdanige mentaliteitsverandering dat we hopelijk het wereldvoedselvraagstuk nog eens onder de knie zullen krijgen.*

Ja, dan zult u een paar dingen toch eerst moeten gaan begrijpen. Wanneer een omvangrijke instantie groeit ter oplossing van het wereldvoedselvraagstuk, kán zij deze niet meer oplossen zonder zichzelf te vernietigen; daartoe is zij niet bereid.

In de tweede plaats moet u begrijpen dat je een dergelijke mentaliteit niet mondiaal kunt gaan uitdragen zonder meer; dat je ze eerst zelf moet verwerven. Met andere woorden, bekeert u eerst en eerst indien gijzelve ook in de praktijk bekeerd zij, predik dan.

Hoeveel generaties denkt u dat er nodig waren om het zo ver te bereiken? Het rad van incarnatie draait voort, u hebt alle tijd....

❖ *Is er eigenlijk een vrij redelijke beschaving, de afgelopen duizend jaar en nu, op dit moment...*

Dat is alweer een vergissing. Men denkt namelijk op aarde dat beschaving een reël iets is. Beschaving is alleen de omschrijving van de heersende mode om haar eigen waarden te prijzen boven al het andere.

❖ *Nou, ik bedoel daarmee eigenlijk medegevoel voor de anderen of oprechtheid....* Medegevoel voor anderen kun je alleen bereiken, wanneer je afstand doet van de massaliteit. Dat klinkt misschien vreemd. Voor mensen die je kent en die je kunt begrijpen, kun je meevoelen. Zodra je je bezighoudt met mensen die je niet kent, waarvan je de problemen niet in feite kunt overzien zelfs, kun je niet werkelijk meevoelen. Mag ik u een heel vreemd ding zeggen? Heel veel mensen hebben ontzettend medelijden met mensen in andere landen, omdat ze geen begrip hebben voor de wijze van denken en leven van die mensen; anders zouden ze dat in veel mindere mate, zou dat nodig zijn. En dan zouden ze misschien elders kunnen helpen waar hun hulp werkelijk belangrijk is.

En daarom zei ik: je moet eerst terug zelf naar de eenvoud. Pas uit die eenvoud kun je verder gaan. En verder, -ja, ik heb niet veel tijd meer helaas, maar ik ben niet stoffelijk gebonden, maar ik moet het medium te vriend houden. Weet u, als je je telefoon te lang blijft gebruiken achter elkaar althans zoals wij dat op het ogenblik doen, heb je kans

dat er een spoel doorbrandt en dan zit je wel met de ellende. De volgende keer kun je dan niet bellen zoals je wilt. Begrijpt u wat ik bedoel? Dus even terug weer naar de zaak in kwestie. Nu moet u eens één ding goed begrijpen: U hebt de laatste, zeg maar, 70 jaar eigenlijk, 60 jaar, heeft u vooral in Europa en ook in Amerika in zekere mate, het denken ontwikkeld, waarbij van bovenaf alles dient te geschieden. U bent voortdurend bezig om daken te timmeren en u bekommert zich niet om de fundamenten. Je moet gewoon terug naar de eenvoudige mensen, ook wanneer ze dan zo stom zijn dat ze niet alles precies begrijpen. Je moet terug naar de eenvoudige mensen, ook al doen zij niet zo elegant als u het gedaan zoude hebben. U moet gewoon terug naar de mensen die iets spontaan en werkelijk vanuit zichzelf gaan doen en tot stand brengen. Dan kom je tot die vernieuwing die je nodig hebt. En dat zul je nooit bereiken, wanneer je gezag van bovenaf in feite oplegt, maar daardoor gelijktijdig een ieder van zijn verantwoordelijkheden ontheft.

Zo, neem mij niet kwalijk, het wordt een beetje gemeen allemaal, maar dan moet u ook maar niet zulke gekke onderwerpen aanvragen, hè.

Na de pauze komt er een andere spreker, ik zal er wel niet bij zijn. U kunt eventueel op dit onderwerp doorgaan in dier voege dat ik zal proberen een lijntje open te houden. Zijn die vragen niet meer aanwezig, is er tijd over, dan kunt u altijd nog proberen om andere vragen te stellen.

Ik ben ervan overtuigd dat het tweede deel voor u misschien nog bevredigender zal zijn dan het eerste, al is het alleen maar omdat de spreker die na mij komt mogelijk minder hatelijk is.

Wat mij betreft, dank ik u voor uw aandacht, uw gehoor en uw steun. Goedenavond.

VRAGENGEDEELTE

- ❖ *Landen als bijvoorbeeld Mexico en Argentinië, Bolivia, Polen dreigen te bezwijken onder een enorme schuldenlast bij westerse banken. Wanneer enkel westerse banken hierdoor failliet gaan, dreigt er een zogenaamd dominosteen effect en zou het hele westerse geldsysteem in elkaar kunnen klappen. Een dergelijke ontwikkeling beïnvloedt natuurlijk de hele wereldeconomie als ook het hele werelvoedselprobleem. En denkt u dat zo'n ineen klappen mogelijk is en denkt u dat in de toekomst deze gigantische schulden afgelost kunnen worden en wat is hierop uw algemene visie?*

Tja, het domino-effect is natuurlijk wel denkbaar, maar onwaarschijnlijk, en wel om de volgende reden: Elk land heeft een staatsbank. Deze staatsbanken kunnen, indien nodig, geld creëren. Het is in het belang van de staatsbank dat de geldcirculatie in het land en ook in de internationale verhoudingen, financieel

dus, met andere landen op redelijke basis verder gaan. Men zal dus niet geneigd zijn om vele banken failliet te laten gaan, en zal maatregelen nemen om een dergelijk faillissement eventueel te voorkomen, zelfs wanneer dit zou betekenen dat men de bank in feite bijna naast, en daar dus zelf gaat bepalen wat die bank verder mag en kan doen. Ook de banken onderling steunen elkaar. Dit impliceert dat dus dergelijke grote schulden eventueel wel een inflatoir effect kunnen hebben, maar dat ze zeer waarschijnlijk niet zullen voeren tot het door u gevreesde debacle.

Dan zegt u: Heeft dat invloed op het wereldvoedselvraagstuk? Indirect misschien wel, direct geloof ik niet, want het voedselvraagstuk wordt op het ogenblik hoofdzakelijk bepaald door de afzetnoodzaak van de overschot producerende landen. Als zodanig zal men dus blijven leveren en kredieten blijven geven. Of men zal overgaan tot een soort ruilvereenkomst, maar men zal niet zonder meer die leveranties stop kunnen zetten. Ik mag u eraan herinneren dat Amerika met al zijn maatregelen toch nog nooit een werkelijk groter afnemer van de korenmarkt buiten spel heeft gezet. Men heeft embargo gelegd op alle artikelen, maar daarop niet. En ik kan mij voorstellen dat de EEG soortgelijke opvattingen koestert ten aanzien van melkpoeder, melk en ook bepaalde conservenproducten.

Mijn algemene visie: Geld is een illusie. Een illusie die haar betekenis ontleent aan het geloof dat erin wordt gesteld. Op het ogenblik dat dit geloof verandert, verandert de werking en de betekenis van het geld. Wanneer het weer van machtsmiddel terug wordt tot een vereenvoudigd ruilmiddel, zoals in de tijd van de Romeinen bijvoorbeeld de gouddraadring, weet u wel, waar je dan een stukje goud vanaf knipt om te betalen, dan krijgen we als vanzelf ook weer juistere verhoudingen. Zolang echter geld een illusie blijft en deze illusie gehanteerd wordt door de staten, en de grote bedrijven en zelfs door verenigingen van mensen als vakbonden, zonder dat men enig begrip heeft voor de feitelijke waarde, dan, nou ja, dan kan ik u alleen maar zeggen, dan is dit dwaasheid. En hoe sneller die dwaasheid verandert, hoe beter het is.

U herinnert zich misschien Mark Twain, die een soort romannetje in de tijd schreef: "The Yankee and King Arthur's World". Daarin komt op een gegeven ogenblik voor een debatje, waarbij de een zegt: 'ja, maar wij krijgen veel meer', waarop de ander zegt: 'wat kun je ervoor kopen?' Dan blijkt dus dat je voor de geringere hoeveelheid geld meer kunt kopen dan voor die zogenaamd grotere hoeveelheid. En dan denkt de koning die dus in vermomming onder het volk is gegaan, tegen wil en dank, dat nu dus wel zal worden toegegeven dat het systeem wat hij heeft, dat dat ook wel erg goed is. 'Maar neen', zegt de ander, 'want ik verdien meer'. Een soortgelijk argument kunt u vinden in de werken van Bellamy, die in zijn jaar 2000 een dergelijke beredenering invoert en later nog in een tweede werk eveneens een soortgelijke parabel invoegt, waarbij voor mij de vraag altijd nog is, wie het oorspronkelijk denkbeeld heeft geschapen.

Ik geloof dat de mensen teveel kijken naar getallen die niets betekenen en te weinig naar waarden die feitelijk aanwezig zijn. En ik meen dat het bankwezen zoals het nu functioneert, alleen zijn macht, zijn invloed en zijn functie kan behouden, inclusief het gevaar zelfs voor het door u genoemde domino-effect, wanneer de getalsillusie blijft heersen boven de feitelijke waarde. Is dat voldoende?

❖ *De hele westerse economie is gericht op vervanging van menselijk werk door machines en computers en overal waar dit financieel voordeel oplevert. Nu*

tekenen zich de gevolgen hiervan af in een werkeloosheid van wel 10% van de beroepsbevolking. Geloof u niet dat het doel van een gezonde economie zou moeten zijn: de mens zinvol en bevredigend werk te verschaffen, dat in harmonie is met zijn omgeving en hoe ziet u de ontwikkeling van dit probleem in de toekomst?

Misvatting op misvatting. Het toenemend gebruik van de computer is te danken aan het feit dat de computer in wezen goedkoper, plichtsgetrouwer en juister functioneert dan een arbeider en daar we zien dat de arbeider voor een zeer groot gedeelte steeds minder interesse heeft in het werk en steeds meer in het loonzakje, is het heel begrijpelijk dat men zoekt naar een vervanging waarvoor het werken het enige programma is en het loonzakje achterwege kan blijven.

U zegt: het is de plicht van de economie en dan komt u met een heel groot verhaal. Economie is een systeem van productie, het is geen sociaal geheel. Wanneer u vanuit een sociaal standpunt redeneert, hebt u gelijk. Wanneer u vanuit een economisch standpunt redeneert, moet u zich bezig houden met optimale productie, waarbij elke productie op zich zelve moet functioneren binnen de Gausse kromme en wel op het steile gedeelte, zowel wat betreft toelevering, verkoopbaar product als arbeidskosten.

En waar dit niet het geval is, zal industrie niet kunnen functioneren, niet rendabel kunnen zijn.

Met andere woorden, wanneer de werkelozen proberen om iets te leveren, hetzij aan diensten, hetzij aan producten en zij kunnen dit doen op een wijze tegen een prijs die voor anderen aantrekkelijk is, dan staat de computer in zijn hemd, zo 'ie er een heeft. Maar zolang men meent op grond van zijn aanwezigheid op een arbeidsplaats eisen te mogen stellen, zonder dat deze eisen volledig gecompenseerd worden door het geheel van de productie die men levert plus de kwaliteit daarvan, zal het door u genoemde euvel blijven voortvreten. Ik ben ervan overtuigd dat u dit een zeer rechts standpunt zult vinden. Maar wanneer u economie verwacht met het sociaal geheel en sociaal onderlinge verplichtingen, kan ik mijn standpunt niet anders definiëren.

Sociaal betekent gemeenschappelijk, bepaald dus door de relatie van de mensen onderling. Het blijkt echter dat de mensen liever een goedkoper t.v.'tje, tapegevalletje, Zweeds shutje, hebben, dat dan door of heel goedkope arbeidskrachten of door een computer wordt gemaakt dan het kwalitatief vaak niet veel beter dan door dure arbeidskrachten met sociale pretenties wordt gemaakt.

Wanneer het product voor de koper aantrekkelijk is, dan heeft de arbeider werk. En anders kun je het niet stellen. En wil je dat niet, dan moet je naar een totaal andere maatschappelijke vorm toe, die dan in wezen economisch niet zozeer verantwoord is, maar die een ieder werk verschaft en ieder dwingt genoeg te nemen met de producten die die arbeid oplevert.

Het spijt me.

❖ *Hoe lang blijft deze economische depressie voortduren?*

Ja, daar is geen grote zekerheid te geven, omdat het voor de gehele wereld verandert en u je weet nooit hoe het in Nederland is. Vaak lopen jullie vijftig jaar achter, dat weet u, hè. We moeten rekenen met een reeks konfijten in dit jaar. Die zullen waarschijnlijk eveneens nadelig uitwerken op de werkgelegenheid. Dus we moeten rekenen met een toename van werklozental, zeker in West-Europa,

waarschijnlijk ook in de Verenigde Staten tot zeker half 1984. Daarna treedt een geringe verbetering in, die zich gestaag voortzet en die dus waarschijnlijk een norm van redelijke welvaart weer behaalt, en redelijke wereldhandel, rond 1996. En dan hangt het er nog vanaf hoe de landen met hun problemen ondertussen hun productiemogelijkheden in stand hebben gehouden en in hoeverre daar arbeiders zijn, die voor, ik heb het al gezegd, een haalbare beloning goede arbeid kunnen leveren. En wanneer dat allemaal bij elkaar komt, kun je zeggen: nou ja, dan loopt die crisis aanmerkelijk sneller af en zal waarschijnlijk het aantal werkelozen, wanneer Nederland tot de gelukkige landen behoort, met ongeveer honderdduizend per jaar afnemen, totdat weer een gemiddelde arbeidsreserve van 120.000 bereikt is. Juister kan ik het toch al niet zeggen....

❖ *Hoe diep en waar zitten onderaardse rivieren in de Sahel?*

In de Sahel, drie onderaardse zoutwaterbekkens, gemiddelde diepte zes, zevenhonderd meter. Rivieren, deels ook de Sahel ondergronds doorkruisend nog, de zogenaamde verzonken rivieren, gemiddelde diepte ongeveer honderd twintig tot honderd zestig meter, bevinden zich dus, vanuit het stroomgebied van de Nijl gaande, in de richting van de Atlantische oceaan, doorkruisen dus ook verschillende Sahellanden. Precies aangeven van deze waterlopen en watermassa's is mij verbaal helaas niet mogelijk.

❖ *Is het zout water of is het zoet water?*

De door mij genoemde ondergrondse meren zijn zout water, maar gezien het verdampingseffect dat er regelmatig optreedt, zou men vanuit de zoutwatermeren een onderliggende vegetatie door verdamping en neerslag in leven kunnen houden en daardoor een vasthouden van onder de grond kunnen bevorderen.